

Стеблюк Світлана Василівна,
ORCID ID: 0000-0002-2827-6805
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри фізичної терапії, реабілітації,
спеціальної та інклюзивної освіти,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДО РОБОТИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL READINESS OF FUTURE SPECIALISTS TO WORK IN AN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

У статті сфокусована увага на загальних тенденціях розвитку інклюзивної освіти в Україні, на забезпечення її нормативно-законодавчою базою. Автором проаналізовано окремі наукові розвідки вчених з проблеми, сформульовано власне трактування дефініції «психолого-педагогічна готовність майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі» як багатокомпонентне інтегральне утворення, що поєднує у собі набуті професійні компетентності, психолого-педагогічних наук зокрема, наявність сформованих морально-етичних цінностей, усвідомленості своєї соціальної значущості та здатності самостійно діяти у будь-якій ситуації, ураховуючи виклики часу.

Сформульовано структурні компоненти психолого-педагогічної готовності майбутнього фахівця до роботи в інклюзивному класі, з-поміж яких: мотиваційно-стимулюючий, компетентнісний, діяльнісний, комунікативно орієнтований, аксіологічний. Проаналізовано зміст кожного із них. Підкреслено, що учні з ООП потребують уваги до себе з погляду «Я-особистість» у контексті організації освітнього процесу, втілення ідей гуманізму, а не на основі «співчутливого» ставлення з погляду нозології.

Рекомендується методика психологічної інтеракції, суть якої полягає у формуванні в школярів комунікативних умінь через спілкування у певних соціальних групах, що передбачає психологічний вплив на особистість дитини з ООП для включення її у мовленнєву взаємодію. Спілкування як складний психологічний феномен передбачає встановлення контакту індивідумів, що інколи вкрай важко це здійснити у комунікації із дитиною з ООП, особливо у якої розлади аутистичного спектру. З-поміж педагогічних технологій навчання вказується, окрім спеціальних методик, практико орієнтовану, що включає методи: «вузлик», «музично-графічний дизайн», «кути» та інші.

Ключові слова: заклад освіти, інклюзивне освітнє середовище, психолого-педагогічна готовність майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі, структурні компоненти психолого-педагогічної готовності майбутнього фахівця.

The article focuses attention on general trends in the development of inclusive education in Ukraine, on providing it with a regulatory and legislative framework. The author analyzed several scientific studies of scientists on the problem, formulated her own interpretation of the definition «psychological-pedagogical readiness of future specialists for a work in an inclusive educational environment» as a multi-component integral education that combines acquired professional competences, psychological-pedagogical sciences in particular, the presence of formed moral ethical values, awareness of one's social significance and the ability to act independently in any situation, taking into account the challenges of the time.

The structural components of the psychological and pedagogical readiness of the future specialist to work in an inclusive class are formulated, among which: motivational-stimulating, competence-based, activity-based, communicatively oriented, axiological. The content of each of them is analyzed. It is emphasized that students with SEN require attention from the point of view of «I-personality» in the context of the organization of the educational process, the embodiment of the ideas of humanism, and not on the basis of a «sympathetic» attitude from the point of view of nosology.

The method of psychological interaction is recommended, the essence of which is the formation of communication skills in schoolchildren through communication in certain social groups, which involves a psychological influence on the personality of a child with special needs in order to include him in speech interaction. Communication as a complex psychological phenomenon involves establishing contact between individuals, which is sometimes extremely difficult to do in communication with a child with SEN, especially one with autism spectrum disorders. Among the pedagogical technologies of learning, in addition to special methods, a practically oriented one is indicated.

Key words: educational institution, inclusive educational environment, psychological and pedagogical readiness of future specialists for a work in an inclusive educational environment, structural components of psychological and pedagogical readiness of future specialists.

Постановка актуальності проблеми. Сьогодні нормативно-законодавчою базою України забезпечено рівний доступ усіх дітей до навчання у закладі загальної середньої освіти. Відтак, Законом України «Про освіту» у Загальних положеннях подається термінологія, що регулює взаємовідносини у навчальному середовищі, в якому здобувають освіту учні з особливими освітніми потребами (далі ООП).

Особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту (стаття 1, п.20) [6].

Мова йде про те, що у ЗЗСО діють класи з інклюзивним навчанням. Для дітей з особливими освітніми потребами створені всі умови для формування ключових та предметних компетентностей (супровід асистентом учителя; інклюзивність будівель і споруд, ресурсні кімнати, медіатеки тощо). У школярів з ООП спостерігаються різні нозології: діти з інтелектуальними порушеннями, із складними порушеннями мовлення, порушеннями опорно-рухового апарату, складними порушеннями розвитку, розладами аутистичного спектру та інші.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема надання психолого-педагогічних послуг для дітей з ООП сьогодні є актуальною й досліджується низкою науковців (О. Доленко, Т. Скрипник, К. Островська, Т. Шибистюк, А. Колупаєва, В. Синьов та інші.). Учені розглядають особливості дітей з ООП відповідно до нозології. Г. Блеч, С. Трикоз розкривають специфіку загального розвитку дитини з інтелектуальними порушеннями від легкого ступеня (IQ 50–70) до помірного (IQ 35–49), важкого (IQ 25–49) та глибокого (IQ 24 та нижче) ступенів [7]. Основними показниками психічного розвитку дитини є: розвиток пізнавальної сфери (сприйняття, уваги, пам'яті, уяви, мислення) та мовлення; формування системи особистісних відносин (емоцій, потреб, мотивів тощо); оволодіння діяльністю (предметно-практичною, ігровою, навчальною, трудовою тощо). Діти з інтелектуальними порушеннями характеризуються особливим розвитком пізнавальної діяльності, якому притаманний недостатньо високий рівень довільної уваги (здатності зосередитися на тому чи іншому завданні), стійкості у сприйманні та аналізі явищ навколишньої дійсності; обмеження уяви [там же, с. 8].

Дослідники В. Олексюк та О. Павелко фокусують свою увагу на особливостях розвитку та психокорекції пізнавальної сфери дітей з розладами аутистичного спектру. Вони вказують на притаманні проблеми сприймання, як відображення

незначної кількості візуальних ознак об'єкта, труднощі довільного керування поглядом, недостатня тривалість візуальної фіксації на предметі, низька синхронність дій «око-рука», вузькі рамки зорової уваги. Таке фрагментарне відображення навколишнього, сприймання предметів за афективними ознаками як приємних чи неприємних, зумовлює формування у дітей емоційно-негативних уявлень про навколишній світ, появу різноманітних страхів [4, с. 125-126].

Актуальними сьогодні є психологічні дослідження О. Яцини щодо стресових ситуацій, що зумовлені агресією росії проти України. Вченою сформульовано висновок, що актуальний психологічний стан дитини проявляється у порушенні когнітивної, мотиваційної та емоційної сфер психіки. Поведінкові зміни зумовлено реакціями на стрес. ... Адже на те, що дитина переживає гостру стресову реакцію вказує її поведінка, емоційні переживання, порушення звичних для неї інтересів, потреб, розлади сну тощо. Наслідки стресового розладу проявляються у зниженні соціальної активності, обмеженому колі спілкування, зникненні інтересу до того, що раніше мало значення для дитини [10, с. 565]. Зважаючи на це, підготовка педагогів, асистентів учителя, інших фахівців є одним з найважливіших завдань якісного інклюзивного навчання у ЗЗСО.

Оприлюднені дослідження щодо якості інклюзивного навчання у закладах освіти (що не є репрезентативними і покликані вивченню проблеми) показали позитиви та проблеми у цьому процесі. Зокрема наголошується: вчителі розуміють необхідність забезпечення індивідуалізованої допомоги дітям з особливими освітніми потребами, втім педагогам та асистентам не вистачає досвіду і фахової методичної допомоги; якісне інклюзивне навчання напряму залежить і від батьків учнів з особливими освітніми потребами – робота із просування інформації про раннє виявлення особливих освітніх потреб у дитини, підготовка батьків дітей до взаємодії із школою. ІРЦ – батьки – школа – чітка гармонізована співпраця між сторонами зможе суттєво посилити якість інклюзивного навчання [2].

Погоджуємося з тим, що інклюзивна освіта вимагає тісної співпраці закладів освіти, територіальних громад, батьків щодо інтеграції дитини в освітній простір. Виходячи із цього, нами сформульовано мету та завдання означеної статті.

Мета статті: визначити особливості психолого-педагогічної готовності майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. Завдання: з'ясувати особливості

психолого-педагогічної готовності педагогів до майбутньої професійної діяльності в сучасних умовах; виокремити компоненти готовності майбутніх педагогів до діяльності у закладах освіти з інклюзивним навчанням.

Виклад основного матеріалу. Наказом Міністерства освіти та науки України затверджено Примірне положення про Команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами [5], в якому чітко сформульовано основні функції її учасників: практичного психолога, асистента, вчителя-реабілітолога, зокрема. Мова йде про те, що сьогодні чітко окреслено супровід дитини з ООП на державному рівні. Проте ще потребує дослідження проблема готовності членів команди супроводу до роботи у інклюзивному освітньому середовищі.

Студіюючи наукові розвідки вчених, погоджуємося з тією тезою, що сьогодні підготовка майбутніх фахівців повинна відповідати часу й набувати нових обрисів.

На психологічній готовності педагогів до взаємодії із дитиною з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання наголошує Т. Шибистюк. Дослідницею підкреслюється, що психологічна готовність включає в себе, з одного боку, запас знань, умінь і навичок; з іншого – риси особистості: переконання, здібності, інтереси, пам'ять, мислення, увагу, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості [9]. Готовність до педагогічної діяльності, за дослідженнями Ю. Чапюк, є багатоаспектним утворенням. Вона поєднує в собі усвідомлення соціальної відповідальності, намагання самостійно виконувати професійні завдання та належний рівень умінь і якостей, необхідних для педагогічної діяльності (знання з психології, використання новітніх технологій, високий рівень педагогічної майстерності тощо) [8, с. 29].

На наш погляд, психолого-педагогічна готовність майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі є багатокомпонентним інтегральним утворенням, що поєднує у собі набуті професійні компетентності, психолого-педагогічних наук зокрема, наявність сформованих морально-етичних цінностей, усвідомленості своєї соціальної значущості та здатність самостійно діяти у будь-якій ситуації, ураховуючи виклики часу. Ураховуючи дослідження вчених, наше бачення проблеми, сформульовано структурні компоненти психолого-педагогічної готовності майбутнього фахівця до роботи в інклюзивному класі. Розкриємо їх зміст.

1. Мотиваційно-стимулюючий. Означений компонент передбачає формування у майбутніх фахівців мотиваційних механізмів для розуміння освітніх потреб дитини з ООП та визначення шляхів їх забезпечення. Психологічна наука розглядає мотиви як певні спонукальні причини дій та вчинків особистості, а мотивацію як систему мотивів, що викликають активність людини для досягнення цілей. Мотиваційними чинниками у закладі вищої освіти для підготовки фахівців до роботи у інклюзивному освітньому середовищі є: розуміння філософії сучасної освіти; практико орієнтоване викладання дисциплін; науково-дослідницька робота студента (участь у вебінарах, семінарах, наукових конференціях різних рівнів, «гостьових лекціях» тощо); формування цінностей на традиціях української нації, вітчизняної науки та європейського досвіду.

2. Компетентнісний. Професійна підготовка майбутнього фахівця здійснюється відповідно до Стандартів вищої освіти, в якому інтегральна, загальні та фахові компетентності сформульовано відповідно до сучасних вимог та європейської практики. У кожному із них галузі «Освіта» дисциплінам психолого-педагогічного циклу відводиться досить значна частка (до 75 % разом із практичною підготовкою).

Критеріями та показниками компетентнісного компонента готовності вчителя, асистента вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти нами обрано такі:

Перцептивно-інтелектуальний з показниками: чіткість усвідомлення себе суб'єктом інклюзивної діяльності; адекватність сприйняття умов та учасників освітньої інклюзії; глибина розуміння змісту й реалій інклюзивної діяльності.

Інформаційно-когнітивний з показниками: обізнаність із інклюзивно-освітньою термінологією; системність знань із методології інклюзивної педагогіки; інформаційна мобільність у галузі інклюзивної освіти.

Змістово-процесуальний з показниками: продуктивність інклюзивно-педагогічних умінь; здатність забезпечити технологічність інклюзивного навчання; гуманність способів розв'язання педагогічних ситуацій [1, с. 22].

Практично орієнтований з показниками: розуміння сучасної освітньої філософії щодо навчання дітей з ООП; тісна співпраця з територіальними громадами та батьками.

3. Діяльнісний компонент. Сутність його полягає в тому, що майбутній педагог (асистент

учителя) повинен володіти здатністю до реалізації завдань інклюзивної освіти через застосування в освітньому процесі сучасних педагогічних технологій навчання. Сьогодні психолого-педагогічна практика набула значного досвіду щодо використання в класі з інклюзивним навчанням традиційних та інноваційних методів взаємодії в освітньому середовищі.

Нами рекомендується методика психологічної інтеракції, суть якої полягає у формуванні в школярів комунікативних умінь через спілкування у певних соціальних групах, що передбачає психологічний вплив на особистість дитини з ООП для включення її у мовленнєву взаємодію. Спілкування як складний психологічний феномен передбачає встановлення контакту індивідумів, що інколи вкрай важко це здійснити у комунікації із дитиною з ООП, особливо у якої розлади аутистичного спектру. Важливого значення набуває застосування технології ситуації успіху, психологічного комфорту, інтерактивної та інші.

З-поміж технологій навчання нами розроблено практико орієнтовану, що включає методи: «вузлик», «музично-графічний дизайн», «кути» та інші. Зважимо й на те, що корекційними педагогами, дослідниками (А. Колупаєва, С. Миронова, С. Михальська та інш.) рекомендується низка спеціальних методів навчання, які практикуються у закладі загальної середньої освіти.

Моделі співпраці вчителя й асистента вчителя сьогодні є взаємодоповнюваними, а не ізольованими, що надає освітньому процесу нового змісту. Позитивним у підготовці майбутніх фахівців галузі «Освіта» є уведення дисципліни, що стосується інклюзивного навчання (прикладом цього є практика ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).

4. Комунікативно орієнтований. Підготовка майбутнього педагога вимагає у них розвитку здатності до комунікативної діяльності засобами комп'ютерних технологій, тісної співпраці з Інклюзивно-ресурсними центрами та іншими установами. Як показує практика, часто батьки дитини з ООП відчувають себе ізольованими від суспільного простору із-за браку знань про нозології, небажання бачити у своїй дитині певні порушення. Родина звертається до медичних працівників та Інклюзивно-ресурсного центру тільки напередодні вступу до школи, відчуваючи себе самотніми з проблемою. Практичні рекомендації, розроблені фахівцями ІРЦ уможливають розуміння труднощів дитини та виявлення її сильних сторін.

5. Аксіологічний. Він передбачає наявність у майбутнього фахівця сформованих

демократичних та морально-етичних цінностей відповідно до реалій часу. Його основу складає розуміння психології особистості, її здібностей, нахилів. Учні з ООП потребують уваги до себе з погляду «Я-особистість» в контексті організації освітнього процесу, втілення ідей гуманізму, а не на основі «співчутливого» ставлення з погляду нозології. Виправданою є думка вченої (І. Демченко), що важливою є ревізія смислів і цінностей професійної діяльності вчителя початкової школи, зокрема, цінностей-цілей, цінностей-взаємин та цінностей-засобів. Адже загально визнано, що цінності втілюють у собі деякі риси, ознаки реальності (справжньої чи уявної), стосовно яких виникає настанова глибокого прийняття й одержимого прагнення їх утілення [1].

Проведено дослідження щодо якостей особистості педагога, які позитивно впливають на мотивацію навчальної діяльності у роботі з дітьми із розладами аутистичного спектру: терплячість (93,3%); креативність (80,0%); вміння співпрацювати (80,0%); толерантність (80,0%); врівноваженість (73,3%); артистичність (66,7%); справедливність (60,0%); відповідальність (60,0%); наполегливість (53,3%); оптимізм (53,3%); спостережливість (40,0%); емпатія (40,0%); рішучість (40,0%) [3, с.56].

Як результат, навчальна діяльність має будуватися на основі педагогіки партнерства та активної суб'єкт-суб'єктної комунікативної взаємодії.

Наше дослідження показує, що Концепція Нової української школи значно вплинула на сучасний погляд її учасників щодо формування цінностей у молодших школярів. Бесіда з учителями початкових класів показала, що наскрізне виховання є впливовим інструментом для розвитку в учнів ціннісних орієнтирів. Спостереження за навчальною діяльністю, підтверджує тезу, що національно-патріотичне виховання та розвиток морально-етичних цінностей у школярів набуло нового змісту.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, нами розглянуто окремі питання щодо психолого-педагогічної готовності майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі. З'ясовано наукові підходи дослідників з цієї проблеми, зацентовано увагу на компонентах готовності педагогів до навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Перспективою подальшого дослідження є визначення педагогічних умов психолого-педагогічної готовності майбутніх фахівців до роботи в інклюзивному освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Демченко І. І. Готовність учителя початкових класів до роботи в умовах інклюзивної освіти: структура та діагностика: навч.-метод. посіб. Умань: Видавець «Сочінський М.М.», 2014. 160 с.
2. Дослідження якості інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами. Державна служба якості освіти України. URL: <https://sqe.gov.ua/pidgotovka-pedagogiv-ta-asistentiv-v/>
3. Михальська С.А. Роль корекційного педагога у формуванні мотивації навчальної діяльності молодших школярів з розладами спектру аутизму [Текст]. *Inclusion and Diversity*: науковий журнал МОН України. Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2024. Вип. 3. С. 55–58.
4. Олексюк В., Павелко О. Особливості розвитку та психокорекції пізнавальної сфери дітей з РАС. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 33 (72), № 1 2022 С. 125–129.
5. Примірне положення про Команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-primirnogo-polozhennya-pro-komandu-psihologo-pedagogichnogo-suprovodu-ditini>
6. Про освіту. Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
7. Трикоз С. В. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку / С. В. Трикоз, Г. О. Блеч. Харків: Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
8. Чапюк Ю. Готовність до педагогічної діяльності як наукова проблема. *Педагогічний часопис Волині*, 2015. С.26–30
9. Шибистюк Т. Формування психологічної готовності педагогів до взаємодії із дитиною з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання. URL: <https://dpsz2018.blogspot.com/2018/11/blog-post13.html>
10. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Наукові перспективи* № 7(25), 2022. С.554–567.